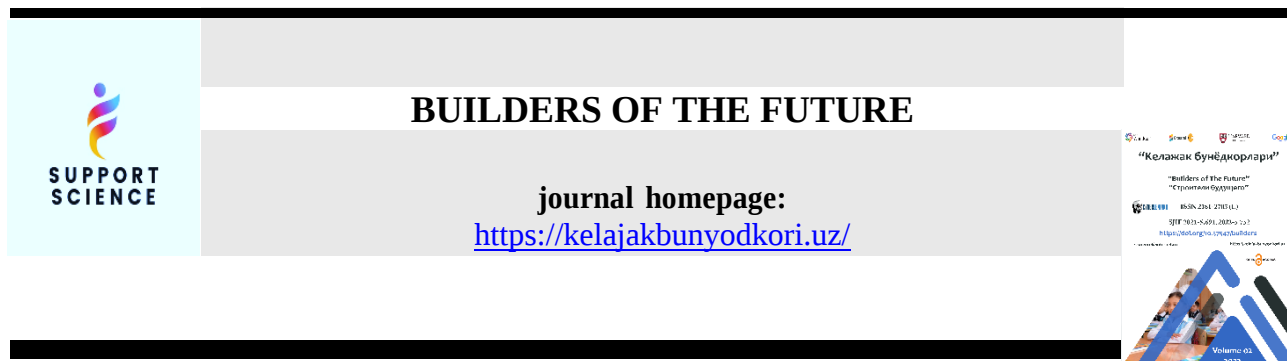

IRANIAN AND AFGHAN LITERARY STUDIES

Mushtariy Mustafoyeva

4th-year student, Persian-English group
Department of Oriental Philosophy and Culture
Tashkent State Institute of Oriental Studies
Tashkent, Uzbekistan

N. Khodiyeva

Senior Lecturer at the "Iranian Studies and Afghan Studies" Higher School
TDSHU
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Persian literary studies, Behistun inscriptions, poetic genres, literary heritage.

Received: 28.04.25

Accepted: 10.05.25

Published: 14.05.25

Abstract: This article analyzes the similarities and differences between Iranian and Afghan literary studies. Both countries' literary traditions share common features related to Persian literary traditions, religious-philosophical views, and the dominance of poetry. However, due to the influence of political and social circumstances, their development paths differ. Iranian literary studies have focused more on contemporary literary trends, while Afghan literary studies emphasize themes of war and social issues. The article helps to deeply understand the characteristics of Iranian and Afghan literary studies through comparing the factors of their formation, regional influences, and scholarly approaches.

ERON VA AFG‘ON ADABIYOTSHUNOSLIGI

Mushtariy Mustafoyeva

4-kurs fors-ingliz guruhi talabasi
Sharq falsafasi va madaniyati yo‘nalishi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

N. Xodiyeva

“Eronshunoslik va afg‘onshunoslik” oliy maktabi katta o‘qituvchisi

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Fors adabiyotshunosligi, Behustun bitiklari, she'riyat janrlari, ilmiy-adabiy meroslar.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Eron va Afg'oniston adabiyotshunosligining o'xshashliklari va farqlari tahlil qilingan. Har ikkala mamlakat adabiyotshunosligi forsiy adabiyot an'analari, diniy-falsafiy qarashlar va she'riyatning ustunligi bilan bog'liq umumiy xususiyatlarga ega. Biroq, siyosiy va ijtimoiy sharoitlarning ta'siri tufayli ularning rivojlanish yo'nalishlari farqlanadi. Eron adabiyotshunosligi zamonaviy adabiy oqimlarni o'rganishga ko'proq e'tibor qaratgan bo'lsa, Afg'oniston adabiyotshunosligi urush va ijtimoiy muammolar mavzulariga urg'u beradi. Maqola Eron va Afg'oniston adabiyotshunosligining shakllanish omillari, mintaqaviy ta'sirlar va ilmiy yondashuvlarini taqqoslash orqali ularning xususiyatlarini chuqur tushunishga yordam beradi.

ИРАНСКАЯ И АФГАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Муштари Мустафоева

Студентка 4 курса, группа персидский-английский

Направление восточной философии и культуры

Ташкентский государственный институт востоковедения

Ташкент, Узбекистан

Н. Ходиева

старший преподаватель

Высшей школы иранистики и афганистики

ТГИВО

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Персидское литературоведение, Бехистунская надпись, поэтические жанры, литературное наследие.

Аннотация: В данной статье анализируются сходства и различия между иранским и афганским литературоведением. Литературные традиции обеих стран имеют общие черты, связанные с персидской литературной традицией, религиозно-философскими взглядами и преобладанием поэзии. Однако, из-за влияния политических и социальных условий, их пути развития различаются. Иранское литературоведение уделяет больше внимания современным литературным течениям, в то время как афганское литературоведение акцентирует внимание на темах войны и социальных

проблем. Статья помогает глубже понять особенности иранского и афганского литературоведения через сравнение факторов их формирования, региональных влияний и научных подходов.

Fors adabiyoti fors tilidagi ogʻzaki va yozma asarlarni oʻz ichiga oladi va dunyodagi eng qadimgi adabiyotlardan biridir. Bu adabiyotning yoshi ikki yarim ming yillikka etadi. Uning kelib chiqishi Buyuk Eronda, jumladan Eron, Iroq, Afgʻoniston, Kavkaz, Turkiya va Markaziy Osiyo mintaqalarida (Tojikiston va Oʻzbekiston kabi) va fors tili ona yoki rasmiy til boʻlgan Janubiy Osiyoda joylashgan. Fors adabiyoti insoniyatning buyuk adabiyotlaridan biri sifatida taʼriflangan. Gyote uni jahon adabiyotining toʻrtta asosiy ustunidan biri sifatida tilga oladi. Fors adabiyotining ildizlari Oʻrta va Qadimgi Forsdan qolgan asarlardadir, miloddan avvalgi 522 yilga toʻgʻri keladi va Behustun yozuvi fors adabiyotining aksariyati arablarning Eronga bosqinidan keyingi davrdan qolgan. Firdavsiy, Saʼdiy, Hofiz, Attor, Nizomiy, Molaviy, Xayyom kabi fors shoirlari dunyoga mashhur boʻlib, koʻplab mamlakatlar adabiyotiga taʼsir oʻtkazgan. Zamonaviy fors adabiyotining taniqli namoyandalari qatorida badiiy adabiyotda Sadiq Hidoyat, Muhammad Ali Jamolzoda, Xoshang Golshiriy va Jalol Al Ahmadni, sheʼriyatda esa, Nimayoshij, Ahmad Shamlu, Mehdi Axvon At-Tolihiy, Sohrab Sepehriyni nomlashimiz mumkin. Fors sheʼriyati va nasri fors adabiyotida ikki asosiy janr hisoblanadi. Fors sheʼriyati hozirgi koʻrinishida 1100 yildan ortiqroqdir. Sheʼriyatning bu turi mukammal mutanosib boʻlib, uning vazni prosodiya (fors sheʼriyatining vazni) deb ataladigan tuzilishga asoslanadi.

Fors sheʼriyatida anʼanaviy ravishda uchta asosiy adabiy uslub mavjud: Xurosoniy, Iroq va Hind. Sheʼr uslubi deganda oʻsha davr shoirlari sheʼriyatida namoyon boʻladigan va uni oʻtmishdoshlar va kelajak sheʼriy uslubidan ajratib turadigan muayyan tarixiy davrlarning soʻz boyligi, ifodasi, grammatikasi, shuningdek mazmuni va sheʼriy mavzulari yigʻindisi tushuniladi. Fors nasri toʻrt toifaga boʻlinadi: musal (oddiy), masja (musiqiy), sunʼiy (mutkalf) va soʻzlashuv (ogʻzaki). “Qobusnoma”, Renmat al-Maali Kikavus Ziari, “Siyosatnoma” Xavaja Nizom al-mulk Tusiy va Nasrulloh Manshining “Kalila va Dimna”lari boshqa mashhur fors nasridir.

Eron adabiyoti — hozirgi Eron va uning oʻrnini egallagan tarixiy davlatlar hududida yozilgan adabiyot. Qadimgi Eron adabiyoti antik davrga, zamonaviy adabiyot XVI asrga borib taqaladi. Qadimgi Eron adabiyoti Eron platosining keng hududida va Oʻrta Osiyoning unga tutash hududlarida koʻplab eron qabilalari va xalqlari tomonidan yaratilgan. Oʻrta asrlar adabiyoti, ayniqsa IX-XV asrlar, fors tilidan adabiy til sifatida foydalangan Eron xalqlari va Hindistonning shimoli-gʻarbiy qismi, qisman Zaqafqaziya va Kichik Osiyo xalqlari tomonidan yaratilgan eng boy adabiy va badiiy qadriyatlarni oʻz ichiga olgan. Qadimgi va ayniqsa oʻrta asrlar Eron adabiyoti eron tillarida soʻzlashuvchi xalqlar – forslar, tojiklar, afgʻonlar, kurdlar va boshqalarning umumiy mulki

hisoblanadi . XVI asrdan boshlab, zamonaviy Eron xalqi shakllana boshlaganidan boshlab, Eron adabiyoti zamonaviy Eron hududida yashovchi xalqlarning badiiy ijodi sifatida tushunilishi kerak. III asrgacha bo'lgan qadimiy Eron yozma adabiy an'ansi Ahamoniylarning, xususan Doro I va Kserksning qadimiy mixxat yodgorliklari, shuningdek uzoq vaqt davomida yaratilgan zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto" bilan ifodalanadi. Sosoniylar davrida pahlaviy tilida , shuningdek, boshqa o'rta eron tillarida: parfiya , so'g'd , xorazm tillarida "pahlaviy" deb nomlangan adabiyot mavjud edi. Bizgacha saqlanib qolgan yodgorliklar pahlaviy adabiyotida doston, nasriy asarlar, kichik she'r shakllari borligidan dalolat beradi. "Xvaday-namak" (Firdavsiyning "Shohnoma" sining asosiy manbalaridan biri), "Yadgar Zareran" – qahramon Zareran va uning o'g'li haqidagi ertak , "Draxti Asurik" (" Ossuriya daraxti"), "Ardalar to'plami " kabilarni alohida ta'kidlash joiz manixeyizm bilan bog'liq diniy va didaktik xarakterdagi asarlar . Pahlaviy tilidagi eng qadimgi adabiy tasvirlar , ya'ni "Pahlaviy zabur" deb atalmish IV-V asrlarga oid bo'lib, VI-VII asrlarga oid qo'lyozmalarda saqlanib qolgan .

Klassik adabiyot: VII asr o'rtalarida Eron musulmon arablar tomonidan bosib olindi va Arab xalifaligi tarkibiga kirdi . Fathlar islom dini , arab tili va yozuvining tarqalishi bilan birga bo'ldi. Ayni vaqtda o'rta fors adabiy yodgorliklari arab tiliga tarjima qilingan. Eronda arablar hukmronligi davrida o'rta eron tillari va arab tili negizida yangi fors tili shakllangan. Tillarning o'zgarishi Eron adabiyotida chuqur sifat o'zgarishlariga olib keldi, u arab she'riy va islom madaniyatining ko'plab unsurlari bilan boyidi. Ayni paytda bu adabiyot qadimiy eronlik an'ana va o'zlikni saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi.

Zamonaviy adabiyot: Zamonaviy Eron adabiyoti (konstitutsiyaviy inqilob davridan boshlab) konstitutsiyaviy inqilobdan oldingi davrdagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy va adabiy harakatlar bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun uni to'g'ri tushunish yuqorida aytib o'tilgan davr voqealarini bilish bilan bog'liq. Bu vaqtda Eron saroyiga yevropaliklar kela boshladi va Abbos Mirzo (Fath Ali Shohning vorisi) Eronlik talabalarning birinchi guruhini Yevropaga yubordi. Bundan tashqari, fan va texnikaning yangi yutuqlarini o'rganish va ommalashtirish bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Bosmaxona tashkil etish, gazeta chiqarish kabi chora-tadbirlar tilga olingan . Biroq, eronliklar Nosir ad-Dinshoh hukmronligi davrida yangi sivilizatsiya bilan yanada chuqurroq tanishdilar . "Dor ul-Funun" maktabi tashkil topib, adabiyot yanada ravnaq topgach, bir qancha yozuvchi ziyolilar, jumladan Fath-Ali Oxund-zoda, Seyid Jamoliddin Asadobodiy, Mirzo Og'axon Kermoniy , Mirzo Abdur-Rahim Tolibov, Zayn al-Obedin Ma'rag'iy gazetalarida o'z maqolalari va chet el nashrlarida chop etilgan yangicha fikrlashni ommalashtirish uchun asos yaratish.

Afg'onistonga ko'p asrlik fors madaniy ta'siri natijasida afg'on tili (pashtu) asosan fors tiliga almashtirildi va asosan borish qiyin bo'lgan tog' vodiylarida yashovchi va iqtisodiy va madaniy markazlarga kamroq bog'liq bo'lganlar tomonidan qo'llaniladi. Bugungi kungacha saqlanib qolgan

qabilaviy, choychaqaviy turmush tarzi Afg'onistondagi adabiy jarayonning rivojlanishida o'ziga xos iz qoldirdi. Adabiy jarayonning xususiyatlaridan biri uning ikki tilliligidir. Tog'li va tog'li hududlarda yashovchi xalqlarning ona tili hisoblangan pushtu tilida, asosan, dehqon va hunarmandlar tomonidan yaratilgan og'zaki asarlar bugungi kungacha mashhur. Dariy tili (fors tilining shevasi) afg'on zodagonlari va ma'rifatli doiralarining tili bo'lgan. Unda fors klassik kanoniga yo'naltirilgan feodal-aristokratik adabiyotning aksariyat asarlari yozilgan. Afg'onistonda arab an'alariga ko'ra, zodagonlar orasida adabiy izlanish yaxshi shakl hisoblangan. Bu faoliyat adabiyotning ijtimoiy nufuzini oshirdi, lekin adabiy yangilikka yo'naltirilgan professional yozuvchilarning paydo bo'lishiga yordam bermadi. Afg'on yozuvchi va shoirlari ko'pincha diniy yoki ijtimoiy arboblardan bo'lib, ularning adabiy faoliyati asosan siyosiy yoki diniy kurash vazifalariga bo'ysundirilgan.

Afg'oniston adabiyoti - hozirgi Afg'oniston hududida pushtu va fors tillarida yaratilgan adabiy asarlar. Ular bu yerlarda istiqomat qiluvchi pushtunlar va tojiklarning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti va an'alarining bir qismidir. Afg'onistonga ko'p asrlik fors madaniy ta'siri natijasida afg'on tili (pushtu) asosan fors tiliga almashtirildi va asosan borish qiyin bo'lgan tog' vodiylarida yashovchi va iqtisodiy va madaniy markazlarga kamroq bog'liq bo'lganlar tomonidan qo'llaniladi. Afg'on og'zaki adabiyoti to'liq o'rganilmagan, ammo ma'lumki, ular afg'onlar hayoti va xarakterini to'liq aks ettiradi. Og'zaki afg'on adabiyotining shakllari yozma adabiyotga qaraganda ancha xilma-xildir. Og'zaki adabiyot ijodkorlari o'z asarlarini rebab (torli cholg'u) jo'rligida ijro etuvchi va o'zlari omma oldida chiqish qilishdan avval tajribali, taniqli xonandalar rahbarligida o'ziga xos "shogirdlik"dan o'tadigan, ko'pincha savodsiz, sargardon shoirlardir. Ularning barchasi asosan dehqonlar, hunarmandlar va boshqalarning avlodlaridir. Pushtu tilida yozilgan birinchi kitobning (Yusufzayning Svat mintaqasini bosib olish tarixi) muallifi Shayx Mali (15-asr) hisoblanadi. Afg'on adabiyotining boshlanishi tasavvufning rasmiy pravoslav sunniyligiga qarshi kurashgan Roshoniy diniy mazhabiga asos solgan tasavvufchi – "kommunist" Boyazid Ansoriy yoki Pir Roshan (1585) nomi bilan bog'liq. Bu tariqat tarafdorlari keyinchalik afg'on qabilalarini birlashtirishda muhim rol o'ynagan. Keyin ular miloddan avvalgi 528 yilda Forsdagi "mazdakiylar"dan kam bo'lmagan shafqatsiz ta'qib va qirg'inga uchradilar. Uzoq vaqt davomida Boyazid Ansoriyning birorta adabiy asari saqlanib qolmagan, deb hisoblar edi, ammo olimlarning sa'y-harakatlari bilan bugungi kunda uning to'rtta qo'lyozmasi ma'lum. Tyubingen universiteti kutubxonasida topilgan, arab, urdu va dari tillarida qofiyalangan nasr qo'shilgan pushtu tilida yozilgan "Hay ul-bayan" – "Muborak xabar" katta qiziqish uyg'otadi. Pir Roshonning nabirasi Mirzo Ansoriy (17-asr), ijodi bugungi kungacha yetib kelgan birinchi afg'on shoiri, juda mashhur Abdurahmon (17-asr) va Hindiston fathchisi Ahmadshoh kabi fors so'fiyligi va fors adabiy shakllaridan butunlay ta'sirlangan. Dunyoviy yo'nalishdagi shoirlar orasida atoqli afg'on shoiri Xushalxon Xattak, Xattak shahzodasi (1613-1697) ajralib turadi. Pir Roshanning eng murosasiz raqibi Oxon Darveza birinchi afg'on yozuvchisi sanaladi. U dunyoviy

feodal adiblarni tarbiyalash bilan ham shug'ullangan, 50 dan ortiq asarlar muallifi bo'lgan. Adabiyot tarixining dastlabki bosqichlari (15-asrgacha) haqidagi ma'lumotlar nihoyatda kam va qarama-qarshidir. Afg'on tili, pushtu tilida yozilgan asarlar qadimdan nihoyatda rang-barang va o'ziga xos bo'lgan xalq og'zaki ijodi bilan bog'lanib, adabiyot bilan bevosita aloqalarini hozirgi kungacha saqlab kelgan. Pushtu tilidagi yozma adabiyotning ilk yodgorliklari ichida eng ishonchlii XV asr boshlarida yaratilgan yodgorlikdir.

Eron va Afg'oniston adabiyotshunosligining o'xshashliklari va farqlari: Eron va Afg'oniston adabiyotshunosligi o'zaro chuqur bog'liq bo'lib, ularning asosiy o'xshashligi forsiy adabiyot an'analari bilan uzviy aloqadorligidadir. Biroq, tarixiy, madaniy va siyosiy omillar tufayli har ikki mamlakatda adabiyotshunoslikning rivojlanish yo'li turlicha kechgan. O'xshashlik jihati esa forsiy adabiyot an'alariga asoslanishida. Eron va Afg'oniston adabiyotshunosligi forsiy tili va klassik fors-tojik adabiyoti merosiga asoslanadi. Rudakiy, Firdavsiy, Nizomiy, Sa'diy, Hofiz va Moloyiy kabi shoirlarning asarlari har ikkala davlatda ham ilmiy o'rganilgan va adabiy tahlil qilingan.

Diniy va falsafiy qarashlarning adabiyotga ta'siri: Har ikki mamlakatda adabiyotshunoslik islom falsafasi, sufiylik va shariat tamoyillariga asoslanib rivojlangan. Ayniqsa, Jaloliddin Rumiy, Attor va Sanoyi singari mutafakkirlarning asarlari Eron va Afg'onistonda birday qadrlanadi va chuqur tahlil qilinadi.

She'riyatning ustuvorligi: Adabiyotshunoslikda she'riy janrlar ustunlik qiladi. Gazal, ruboiy va masnaviy janrlari ham Eron, ham Afg'oniston adabiyotshunosligida yetakchi mavqe tutadi.

Ikki mintaqa adabiyotshunosligidagi farqlar esa quyidagicha: Siyosiy va ijtimoiy sharoitlarning ta'siri. Eron Islom Respublikasi bo'lib, uning adabiyotshunosligi ko'proq diniy-falsafiy yo'nalishga ega. Afg'onistonda esa urush va beqarorlik tufayli adabiyotshunoslik siyosiy va ijtimoiy muammolarni yoritish bilan bog'liq ravishda shakllangan. Mintaqaviy ta'sirlar. Eron adabiyotshunosligi ko'proq arab, g'arb va turkiy adabiy ta'sirlar bilan boyitilgan. Afg'oniston esa turkiy va hind adabiy merosi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, mahalliy pashto va dari tili adabiyoti ham muhim o'rin tutadi. Modernizm va an'anaviylik o'rtasidagi farq: Eron adabiyotshunosligi zamonaviy adabiy oqimlarni, jumladan, modernizm va postmodernizmnı faol o'rganadi. Afg'on adabiyotshunosligida esa urush yillarida vatanparvarlik, qochqinlik va ijtimoiy adolatsizlik mavzulari ko'proq tahlil qilinadi.

Xulosa sifatida shuni ayta olamizki, Eron va Afg'oniston adabiyotshunosligi forsiy adabiyot an'analari va diniy-falsafiy merosga tayangan holda rivojlangan bo'lsa-da, har ikkala mamlakatning tarixiy va siyosiy sharoiti ularning rivojlanish yo'nalishlarini turlicha shakllantirgan. Eron adabiyotshunosligi nisbatan barqaror rivojlanib, zamonaviy adabiy oqimlarni keng qamrab olsa, Afg'oniston adabiyotshunosligi asosan urush va ijtimoiy muammolarni yoritishga yo'naltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. X.Z. Alimova – Eron tilshunoslik tarixi. Toshkent -2012. B. 68
2. https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/AFGANSKAYA_LITERATURA.html
3. Хаджери Х. Отражение модернизма в персидском романе. Фасльнамийе данешкадейе адабийат ва улуме энсанийе Табриз, с. 230
4. Рухбахшийан А-Х. Становление персидского романа. Намейе фархангестан 13
5. Онлайн-библиотека Архивная копия от 9 ноября 2020 на Wayback Machine
6. Брагинский И. С. Литература Ирана и Средней Азии III - XIII вв. / Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького АН СССР. — М.: Наука, 1983—1987. — Т. История всемирной литературы в 9 томах.ми